

Popoare, națiuni, minorități naționale, grupuri etnice și dreptul la autodeterminare (cazul Ucrainei și al Crimeii)

NATALIE BELITSER

Însuși titlul propus pentru această prezentare sugerează necesitatea de a se ajunge la un consens asupra definițiilor cu care lucrăm, fie și numai pentru a evita neînțelegerile care pot să apară chiar de la primul pas al tuturor discuțiilor asupra acestor subiecte. În zilele noastre, miezul tuturor argumentelor aduse în discutarea problemelor fierbinți îl constituie conceptul de „popor”, ca subiect al dreptului internațional, sugerându-se dreptul său la așa-numita autodeterminare externă (1) (*vezi referințele de la sfârșitul textului*). În ciuda lipsei unui concept general acceptat și lipsit de ambiguitate al „poporului”, diferențiat explicit în acest context de minoritățile naționale, populație, rezidenți etc., au fost elaborate anumite criterii care par a fi destul de valide pentru a fi folosite ori de câte ori se pune problema autodeterminării. Aceste criterii, după cum sînt prezentate în (1), includ:

1. Un grup de ființe umane individuale care se bucură de cîteva sau de toate următoarele trăsături comune: a) o tradiție istorică comună; b) identitate etnică sau rasială; c) omogenitate culturală; d) unitate lingvistică; e) afinitate ideologică sau religioasă; f) un teritoriu comun; g) viață economică comună;

2. Grupul trebuie să fie format dintr-un anumit număr de membri care nu este necesar să fie mare (cazul popoarelor din statele foarte mici), dar care trebuie să fie mai mult decît o simplă asociere de indivizi din interiorul unui stat;

3. Grupul ca întreg trebuie să aibă voința de a fi identificat ca popor sau conștiința de a fi un popor – deși este permis ca unele grupuri sau unii membri

ai acestor grupuri, deși împărtășesc celelalte caracteristici, să nu aibă această dorință sau conștiință; și

4. Dacă este posibil, grupul trebuie să aibă instituții sau mijloace de expresie a caracteristicilor comune și a dorinței de identitate.

Fiind de acord cu mulți colegi ai noștri, inclusiv cu savanți și militanți din domeniul drepturilor omului, asupra acestui mod de a defini popoarele ca entități coerente avînd dreptul la autodeterminare, împărtășim de asemenea și următoarea aserțiune susținută de temeuri puternice, care subliniază faptul că: „În ceea ce privește popoarele indigene (2), s-a ajuns la consens asupra faptului că acestea sînt popoare în toate sensurile acestui termen, social, cultural și etnologic” (1).

Aplicată situației etnice, politice și sociale din Ucraina contemporană, corespondența cu criteriile menționate anterior ar însemna că societatea multietnică, multiculturală și multireligioasă a Ucrainei este formată din două popoare indigene, și anume ucrainenii și tătarii din Crimeea (care se conformează tuturor criteriilor enumerate mai sus) și un număr de alte grupuri care pot fi recunoscute fie ca minorități naționale, fie ca grupuri etnice (fapt ce depinde în principal de mărimea grupului). Membrii tuturor acestor grupuri, fără nici o deosebire, împărtășesc cetățenia ucraineană și formează astfel ceea ce se desemnează prin termenul „națiune politică”, sau „popor ucrainean”. (Ar trebui subliniat că la nivelul indivizilor, afilierea la un anumit grup sau neapartenența la nici unul dintre ele trebuie considerate chestiuni strict personale, o alegere liberă a identității persoanei și trebuie recunoscute ca fiind în întregime o problemă ținînd de sfera privată).

Dacă această interpretare generală este acceptată, atunci cel puțin unele dintre controversile și disputele curente vor putea fi rezolvate de către părțile adverse mult mai ușor decît poate fi făcut acest lucru astăzi. De pildă, percepția comună a acestor definiții va elimina cîteva neînțelegeri în ceea ce privește poziția membrilor Grupului Helsinki de la Moscova, al cărui Apel către toți cetățenii fostei Uniuni Sovietice propune cîteva principii generale care să ghideze relațiile interetnice (3). Fără a face o distincție clară între termenii „popor” și „minoritate națională”, unele puncte ale acestui Apel par mai curînd contradictorii, din moment ce primul principiu declară că „dreptul la autodeterminare este un drept natural și inalienabil al popoarelor”, în timp ce principiul al cincilea se adresează „tuturor popoarelor și minorităților naționale...” (chemîndu-le să respecte frontierele existente ale statelor.)

Deși minoritățile naționale din toate țările trebuie cu siguranță să se bucure de un spectru larg de drepturi destinate să le apere identitatea culturală, religioasă, lingvistică etc., distincția dintre minoritățile naționale (etnice) și popoare trebuie să fie recunoscută, fie și numai ca o consecință inevitabilă a

sistemului european tradițional, aflat încă în dezvoltare, de state naționale. (Stat național nu înseamnă în nici un caz stat „monoetnic” sau chiar „etnic”; acest termen poate fi luat ca o indicare a poporului indigen care a servit de obicei ca principală forță motrice în procesul edificării statului, și al cărui nume se reflectă deseori în numele țărilor respective. Se poate adăuga că aceste considerații par relevante mai curînd pentru experiența istorică europeană, de vreme ce, de pildă, experiența nord-americană de creare a propriilor state naționale a fost cu totul diferită).

De aceea, atît timp cît statele naționale vor continua să existe, ucrainenii vor avea un statut de minoritate națională oriunde în lume în afara Ucrainei; aceeași înțelegere a distincției dintre popoare și minoritățile naționale, dacă este aplicată rușilor, sîrbilor, croaților, maghiarilor, armenilor, moldovenilor etc., va asigura un cadru cuprinzător și nediscriminator relațiilor interetnice post-imperiale, inclusiv relațiilor din și dintre statele multietnice moderne apărute ca rezultat al prăbușirii imperiilor.

Perceperea „poporului” ca subiect al dreptului internațional care se bucură de dreptul la autodeterminare este încă departe de a fi universal acceptată. Dintre politicienii, personalitățile publice proeminente și experții independenți din fosta Uniune Sovietică, cea mai puternică opoziție la această viziune este exercitată de colegii noștri reprezentînd vederile elitei politice din Rusia (vederile extremiștilor ruși șovini nu ne interesează aici). Acest lucru devine evident în special atunci cînd este discutat cazul Crimeii. În ceea ce privește acest caz particular, credințele ferme au fost exprimate în felul următor: „Locuitorii Crimeii, au dreptul la autodeterminare” (Galina Starovoitova, vezi ref. 4); sau: „Nu națiunea, ci poporul (Crimeii) este cel care are dreptul la autodeterminare” (Vitali Korotici), sau: „Vox Populi – Vox Dei” sugerînd ca acest „Vox” să fie exprimat prin referendum, iar voința „poporului Crimeii” să fie impusă printr-o majoritate mecanică de voturi (Konstantin Zatulin, membru al Dumei de Stat); sau: „poporul Crimeii trebuie să își decidă singur soarta, inclusiv în problema formei de guvernare și a suveranității statale prin referendum local” (dl. Evgheni Saburov, demisionat din funcția de vice-prim ministru al guvernului Crimeii, invitat de la Moscova de dl. Meșkov, președintele Crimeii).*

După cum înțeleg eu lucrurile, deși astfel de declarații par a apela la un intuitiv „sentiment al dreptății”, cu siguranță că ele nu trebuie folosite ca mijloace de rezolvare a nici unei dispute teritoriale, iar aceasta din mai multe motive. În primul rînd, ele au un potențial de încălcare a drepturilor popoarelor indigene care deseori nu ating majoritatea cantitativă în teritoriile lor istorice, În al doilea rînd, ele măresc probabilitatea unei revizuii fără sfîrșit a frontierelor statelor existente ducînd astfel la un haos de lungă durată și la o instabilitate crescută. În final, pretinsul drept al minorităților naționale de a se separa de un

stat și de a se uni cu altul amenință să inflameze tendințele separatiste pînă în punctul de declanșare a unor conflicte armate violente, subminînd astfel orice speranțe de negocieri politice pașnice destinate să ajungă la un compromis între părțile implicate într-un potențial conflict. (Pasiunile separatiste sînt deseori stîrnite de sprijinul bănuît sau chiar acordat de „statele surori” și ele ar fi sever agravate dacă ar fi percepute ca fiind cît se poate de legitime și în conformitate cu dreptul internațional.)

Merită să amintim faptul că pericolele extinderii dreptului la autodeterminare la toate grupurile de populație pare să fie bine înțeles de aceiași politicieni și personalități publice de fiecare dată cînd el privește nu o situație dinafară, ci dinăuntru Federației Ruse (în cazul autoproclamatei Republici a Uralului, ideea fiind total respinsă de autoritățile de stat din Federația Rusă).

Dar, desigur, această percepție a popoarelor ca singurele subiecte ale dreptului la autodeterminare externă nu poate fi considerată universală: anumite excepții trebuie luate în considerare pentru a asigura dreptul la autodeterminare a minorităților naționale care sînt obiectul unor discriminări în masă sau a căror existență este amenințată. Cu toate acestea, astfel de situații extreme trebuie considerate individual, cu implicarea organizațiilor și instituțiilor internaționale în căutarea soluțiilor optime. Cel puțin un exemplu pozitiv de astfel de intervenție internațională poate fi desprins din istoria europeană interbelică, și anume, soluția găsită pentru foarte disputatul caz al Insulelor Aland. După cum se știe, acest teritoriu populat de etnici suedezi și aflat în apropierea Suediei a devenit parte a Finlandei după ce aceasta și-a cucerit independența de stat în 1917. Disputele teritoriale care au urmat între Suedia și Finlanda au fost rezolvate în mod gradat datorită energicelor străduințe depuse de Liga Națiunilor. Numeroasele acte legislative și regulamente care au determinat împărțirea dreaptă și justă a puterilor între autoritățile centrale finlandeze și organele de autogovernare reprezentînd minoritatea suedeză (care constituia majoritatea covîrșitoare a locuitorilor insulelor), s-au dovedit a satisface toate părțile implicate, iar aceasta în așa fel încît problema a fost rezolvată pașnic și fără revizuirea granițelor (5).

Să revenim la cazul Crimeii, a cărei populație este formată din 63% etnici ruși, 24% ucraineni, 10% tătari și peste o sută de alte etnii, incluzînd un mic grup de indigeni crimeaci și karaimi, și a cărei situație, complicată în plus de repatrierea tătarilor crimeeni și a altor minorități și grupuri etnice deportate, pare extrem de tensionată și greu de rezolvat. Nu este de mirare că au fost propuse pentru aplanarea crizei un număr de abordări foarte diferite. Una dintre ele, susținută mai mult de politicienii ruși moderați (ca dl. Șahrai), sugerează adoptarea pentru rezolvarea situației Ucraina-Crimeea a aceluiași model de relații ca și cel adoptat pentru relațiile dintre Rusia și Tatarstan. Plecînd de la distincția dintre „popor” și „populație”, pare clar că în acest din urmă caz aveam de a face,

în toate sensurile cuvîntului, cu poporul tătar indigen din Kazan, care a făcut ca revendicarea autonomiei naționale sau a oricărui alt grad de autodeterminare în cadrul granițelor Federației Ruse să fie bine întemeiate și în întregime legitime. Ca și în cazul din urmă, acest model ar fi justificat numai dacă în peninsula Crimeea ar exista o Republică Autonomă Tătară, ceea ce nu este cazul. Din acest motiv, exemplul de mai sus ilustrează cele două semnificații diferite ale termenului „popor” care au fost utilizate în funcție de context, una dintre ele înțelege noțiunea de popor ca entitate coerentă în conformitate cu criteriile menționate mai sus, în timp ce cealaltă implică faptul că „poporul” este doar o populație (locuitori) ai unei regiuni date. Din păcate, unii dintre ucrainenii care propun acest model par să nu cunoască nici ei această diferență (6).

Problema drepturilor grupurilor, inclusiv a dreptului popoarelor la autodeterminare, primește un înțeles special dacă privește acele popoare indigene al căror fundal istoric le leagă de ținutul în care trăiesc în prezent, dar care nu au nici un stat propriu pe aceste teritorii, și nici un alt teritoriu pe cuprinsul căruia să-și exercite viața națională. Dacă acestor popoare, care nu au nici un fel de „state surori”, li se refuză și un statut special care să facă posibilă edificarea unei forme de guvernare corespunzătoare cerințelor lor, sau să asigure în interiorul statelor existente un tip de autonomie pentru a le satisface nevoile, probabilitatea unor tensiuni interetnice putînd ajunge pînă la violență deschisă, acte de terorism sau război civil pare a crește în mod dramatic. (Cazul palestinienilor, al kurzilor din Turcia și Irak, al bascilor în Spania, sînt toate ilustrări convingătoare ale acestei teze. Și totuși, comportamentul violent al tătarilor din Crimeea nu oferă nici o garanție că perspectiva unor astfel de scenarii tragice este exclusă.) Dar pentru un grup care are o percepție de sine ca formînd un popor atît de explicită ca aceea demonstrată de tătarii din Crimeea, pentru cei care nu numai că împărtășesc o cultură comună, tradiții, limba și religia etc., dar posedă deja și o elită politică matură, organe alese de autoguvernare etc., cea mai rezonabilă soluție a problemelor lor pare să poată fi găsită într-o mișcare pașnică și evoluționistă înspre realizarea dreptului lor la autodeterminare. Iar stereotipiile larg răspîndite și temerile în legătură cu o „întărire a factorului musulman” nu trebuie în nici un caz invocate pentru respingerea unei asemenea soluții.

Luînd în considerare faptul că tătarii din Crimeea sînt încă depășiți semnificativ ca număr de locuitori mai recentî ai peninsulei, care s-au stabilit aici după oribilele evenimente ale deportării și genocidului și luînd de asemenea în considerare cele două moșteniri triste – imperialismul și totalitarismul – ale tuturor societăților post-sovietice (7), perspectivele de împlinire a acestei variante par într-adevăr îndoielnice. Dar nu este mai puțin adevărat că abilitatea inerentă și determinată istoric a popoarelor indigene ale Crimeii de a conviețui pașnic în interiorul unui mediu multicultural, multiethnic și multireligios face ca această

problemă să nu fie totuși chiar atât de lipsită de soluție precum ar putea părea la prima vedere. Dar chiar dacă este văzută ca o perspectivă îndepărtată, această hotărâre cere depunerea imediată a numeroase eforturi pentru a învinge diferitele feluri de obstacole înrădăcinate în politică, economie și chiar în psihologia socială. Cu cât instituțiile și persoanele care vor susține această idee vor fi mai multe, cu atât mai numeroase vor fi șansele de succes. Iar succesul ar putea însemna în cele din urmă recompensarea omenirii prin reparația pe acest pământ minunat a unei societăți tot atât de bogată în culturi și în popoare, cu o civilizație la fel de înaltă și la fel de pașnică și de tolerantă (8), precum a fost creată în trecutul îndepărtat de slăvitul Tauria. □

* Ultimele două citate se referă la discursurile susținute la conferința internațională cu titlul **Evoluțiile din Crimeea: provocările pentru Ucraina și implicațiile asupra securității regionale**, Kiev, 23-25 Octombrie 1994.

Traducere de Silviu-Ioan Balla

Referințe:

1. Self-Determination: Report on the Martin Ennals Memorial Symposium on Self-Determination, Saskatoon, Canada, March 3-6, 1993.
2. The Rights of Indigenous Peoples: Fact Sheet N 9, United Nations Office in Geneva, Centre for Human Rights, 1992.
3. On principles of the International Relations (Appeal of the Moscow Helsinki Group, 1994, în limba rusă).
4. Interviu cu Galina Starovoitova, Observer, N 4, May 1994, pp. 20-27 (în ucraineană).
5. Aland islands – An Example of Territorial Autonomy. Constitutional Herald, Supplement 1, Moscova, 1990 (în rusă).
6. S. Bazovkin: Crimea and Ukraine – the aspects of the European security. Hot Line, N 1, 1994 (în ucraineană).
7. AJ Motyl: Dilemmas of Independence – Ukraine after Totalitarianism. Council on Foreign Relations Press, New York, 1993.
8. V. Ye. Vozgrin: Empire and the Crimea – A Long way to genocide. Backchesarayi, 1994 (în rusă).